

Αστική διακυβέρνηση και ανταγωνισμός στην Ευρώπη: Ανάλυση της διαφορετικότητας Βορρά-Νότου στα Ευρωπαϊκά δίκτυα αστικής πολιτικής
Διδακτορική διατριβή, Τμήμα Γεωγραφίας και Περιβάλλοντος, London School of Economics, Ιούλιος 2000. Επιβλέποντες: A.C. Pratt, A. Thornley.

Ιωάννης ΧΩΡΙΑΝΟΠΟΥΛΟΣ

Εκτεταμένες μεταβολές και ανακατατάξεις έχουν σημειωθεί στο τοπικό επίπεδο στην Ευρώπη τα τελευταία 30 χρόνια, προερχόμενες τόσο από οικονομικές και κοινωνικο-πολιτικές ρυθμιστικές αναπροσαρμογές, όσο και από τις διαδικασίες της Ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης. Στο πλαίσιο ενός ανοικτού διαλόγου για τα χαρακτηριστικά και τις επιδράσεις των αλλαγών αυτών, ο όρος "αστική διακυβέρνηση" περιγράφει την ανάδειξη νέων διαδικαστικών πολιτικών πλαισίων που εμπλέκουν ένα ευρύτερο φάσμα ενδιαφερομένων φορέων και παραγόντων, στη ρύθμιση της τοπικής κοινωνίας και οικονομίας. Η πληθώρα και διαφορετικότητα των οικονομικών, θεσμικών και πολιτικών πεδίων διακυβέρνησης ανάμεσα στις πόλεις μιά χώρας, και

ακόμα περισσότερο ανάμεσα σε πόλεις διαφορετικών χωρών, υποδηλώνει τη σημασία προσδιορισμού του οικονομικού και κοινωνικο-πολιτικού πλαισίου ανάλυσης σε κάθε έρευνα αστικής αναδιάρθρωσης και διακυβέρνησης. Η διαφορετικότητα της αστικής διακυβέρνησης στην Ευρώπη και η σημασία εξέτασης αυτής της διαφορετικότητας λόγω αυξανόμενων χωρικών εντάσεων και ανισοτήτων, "αστικού ανταγωνισμού", και προώθησης πολιτικών αστικής διακυβέρνησης από την Ε.Ε. είναι τα θέματα εξέτασης της διατριβής αυτής.

Η παρούσα διατριβή συζητά τον εξελισσόμενο ρόλο του τοπικού κράτους ως κεντρικό διαμεσολαβητή στη συγκρότηση τοπικών ρυθμίσεων και οικονομικών ανταγωνιστικών ιδιαιτεροτήτων. Σε αυτό το πλαίσιο,

τονίζει τη σημασία κριτικής ανάλυσης της διαφορετικότητας της αστικής διακυβέρνησης στην Ευρώπη στην προσπάθεια κατανόησης διαδικασιών ανισομερούς ανάπτυξης.

Η διατριβή εστιάζει στο τοπικό κράτος της Ισπανίας, Ελλάδας και Πορτογαλίας. Οι λόγοι σχετίζονται με τους συγκριτικά χαμηλούς δείκτες αστικής οικονομικής ανάπτυξης και ανταγωνιστικότητας των χωρών αυτών. Βασική επιδίωξη της έρευνας είναι η εξέταση της Βορρά-Νότου διάστασης της Ευρωπαϊκής αστικής ετερομορφίας (και αναπτυξιακής διαφοράς) στο πλαίσιο της οικονομικής και κοινωνικό-πολιτικής ιδιαιτερότητας των διαδικασιών αστικοποίησης στην Ισπανία, Ελλάδα και Πορτογαλία. Οι ιστορικές, οικονομικές, και κοινωνικο-πολιτικές διαφορές ανάμεσα στις επιμέρους χώρες και πόλεις της Νότιας Ευρώπης αναλύονται διεξοδικά και εμπειριστατωμένα. Στο πλαίσιο αυτό, όμως, η διατριβή τονίζει συγκεκριμένες κοινές παραμέτρους της αστικής αναπτυξιακής διαδικασίας στην Ισπανία, Ελλάδα και Πορτογαλία και τη δομική διαφορά τους από το ιδεότυπο αστικοποίησης και αστικής αναδιάρθρωσης όπως συναντάται στις Βόρειο-Ευρωπαϊκές χώρες.

Το ευρύτερο πεδίο μελέτης είναι οι μεταβαλλόμενες προτεραιότητες της Ευρωπαϊκής χωρικής πολιτικής και, ποιο συγκεκριμένα, η προώθηση προγραμμάτων αστικής πολιτικής με στόχο την "ανταγωνιστικότητα και συνοχή". Η εργασία εξετάζει το βαθμό που τα νέα Ευρωπαϊκά προγράμματα ανταποκρίνονται στη Βορρά-Νότου διαφορετικότητα των χαρακτηριστικών αστικής διακυβέρνησης αλλά και τις επιπτώσεις τους στο ζήτημα της μείωσης της αναπτυξιακής διαφοράς μεταξύ των πόλεων.

Η διατριβή χωρίζεται σε δύο μέρη. Το θεωρητικό πλαίσιο της έρευνας αναπτύσσεται στα κεφάλαια 1-5. Τα κεφάλαια 6-9 εστιάζουν στο Ευρωπαϊκό επίπεδο. Παρουσιάζουν τους στόχους της αστικής πολιτικής της Ε.Ε. και εξετάζουν τις εκφάνσεις και συνέπειες της Ευρωπαϊκής αστικής ετερομορφίας σε δύο Ευρωπαϊκά προγράμματα της περιόδου 1994-99.

Θεωρητικό πλαίσιο

Η προσέγγιση του διαφοροποιημένου και ανερχόμενου ρόλου του τοπικού κράτους στην αναπτυξιακή διαδικασία γίνεται μέσα από μία σύνθεση του επιστημονικού διαλόγου για τις χωρικές και πολιτικές επιπτώσεις των διαδικασιών κοινωνικο-οικονομικής αναδιάρθρωσης. Ποιο συγκεκριμένα, η ανασκόπηση της βιβλιογραφίας για τις "παγκόσμιες πόλεις" και την "ευέλικτη εξειδίκευση" αναδεικνύει τη σχέση ανάμεσα στις νέες μορφές οργάνωσης της βιομηχανικής παραγωγής και την αυξανόμενη σημασία του αστικού (κοινωνικού και οικονομικού) χώρου ως μονάδα παραγωγής, μία εξέλιξη που ανοίγει προοπτικές για τοπικά προσδιορισμένες αναπτυξιακές κατευθύνσεις (Storper and Scott, 1989? Sassen, 1995).

Η πολιτική διάσταση της βιομηχανικής ανασυγκρότησης προσεγγίστηκε μέσα από τον ανοικτό διάλογο της σχολής της ρύθμισης (regulation school) για τις σχέσεις τοπικού και κεντρικού κράτους και το διαφοροποιημένο ρόλο του τοπικού κράτους ως φορέα και αντικείμενο ρύθμισης. Επιχειρήματα θεωρητικών της σχολής τονίζουν την αναδεικνυόμενη σημασία τοπικά προσδιορισμένων αλληλεπιδράσεων ανάμεσα σε πρακτικές κεφαλαιακής συσσώρευσης και κοινωνικής ρύθμισης. Κεντρικό σημείο αυτών των επιχειρημάτων, η ανάδειξη της σχέσης ανάμεσα στις χωρικές δυναμικές

της βιομηχανικής αναδιάρθρωσης, τη νεοφιλελεύθερη ανασυγκρότηση των εθνικών πολιτικών και την εξάπλωση νεοκορπορατιστικών πρακτικών στο τοπικό επίπεδο.

Αναπτύσσοντας περαιτέρω το επιχείρημα, συγκεκριμένοι "ρυθμιστές" θεωρητικοί (Jessop, 1994? Eisen-schitz and Gough, 1998? Moulaert, 2000) κατανοούν / προσεγγίζουν αυτές τις εξελίξεις ως ενδείξεις του "τοπικού" χαρακτήρα του εξελισσόμενου (αλλά αβέβαιου ως προς τα τελικά χαρακτηριστικά του) μετα-φορδικού μοντέλου ρύθμισης. Με βάση τις απόψεις αυτές, η κοινωνική διάσταση της οικονομικής ρύθμισης διαδικάζεται όλο και περισσότερο μέσα από τοπικούς θεσμούς και δίκτυα επικοινωνίας, με το τοπικό κράτος να αναδεικνύεται ως ένας από τους κύριους φορείς χωρικά προσδιορισμένων μορφών διακυβέρνησης και ανάπτυξης. Όμως, στα πλαίσια της νεοφιλελεύθερης ανασύνταξης των εθνικών πολιτικών, η εξάπλωση τοπικών συναινετικών πολιτικών και κοινωνικών συμβιβασμών ρύθμισης της διαδικασίας συσσώρευσης εστιάζει σε πολιτικές "προσφοράς": στην προώθηση μέτρων που στοχεύουν στην αύξηση της ανταγωνιστικότητας της τοπικής οικονομίας.

Εμπειρικό υποστηρικτικό πλαίσιο

Η ανασκόπηση του διαλόγου για τον αστικό ανταγωνισμό (κεφάλαιο 3) συμπληρώνει εμπειρικά την έμφαση που δίνεται από "ρυθμιστές" θεωρητικούς στη σημασία κατανόησης του τοπικού χαρακτήρα διακυβέρνησης σε διαδικασίες ανισομερούς ανάπτυξης. Ο προσδιορισμός από τη σχετική βιβλιογραφία παραγόντων και δεικτών αστικής οικονομικής ανταγωνιστικότητας δηλοποιεί τα διαφορετικά "σημεία εκκίνησης" των Ευρωπαϊκών πόλεων: η διαφορετική θεσμική και

δομική ικανότητα του τοπικού κράτους να συγκροτήσει (ανταγωνιστικές) αναπτυξιακές προοπτικές αντανακλάται στις τάσεις ενίσχυσης των χωρικών ανισοτήτων στην Ε.Ε. Στο πλαίσιο αυτό τονίζεται η ανισότητα Βορά-Νότου στους ρυθμούς ανάπτυξης των αστικών περιοχών. Μελέτες εκτίμησης των επιπτώσεων της Ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης στις αστικές οικονομίες τοποθετούν τις Πορτογαλικές, Ελληνικές αλλά και την πλειοψηφία των Ισπανικών πόλεων στις περιφερειακές ζώνες της αστικής Ευρώπης (CEC, 1999? Cheshire, 1999).

Το κεφάλαιο 4 προσπαθεί να διαφωτίσει τους λόγους για την περιορισμένη ενσωμάτωση των Νότιο-Ευρωπαϊκών πόλεων στο αναδεικνυόμενο Ευρωπαϊκό αστικό (οικονομικό) δίκτυο. Σε αυτό το πλαίσιο και σε επίπεδο δήμων αναλύονται συγκριτικά στα 15 κράτη μέλη οι παράγοντες εκείνοι που προτείνονται από τη βιβλιογραφία του "αστικού ανταγωνισμού" και της "ενδογενούς ανάπτυξης" ως προσδιοριστικοί του ρόλου και ικανοτήτων του τοπικού κράτους στην προώθηση τοπικών αναπτυξιακών προοπτικών. Στα θέματα συγκριτικής εξέτασης περιλαμβάνονται: η χωρική και πληθυσμιακή κλίμακα της τοπικής διοίκησης στις χώρες της Ε.Ε, ο βαθμός της οικονομικής αυτονομίας της τοπικής διοίκησης, ο αριθμός των οικονομικών λειτουργιών και υπηρεσιών που παρέχει το τοπικό κράτος, ο χαρακτήρας της τοπικής διοίκησης (προσωποκεντρικός ή τεχνοκρατικός) και ο βαθμός "επαγγελματισμού" (professionalism) της τοπικής διοικητικής μηχανής.

Τα υπολειπόμενα οικονομικά και διοικητικά χαρακτηριστικά του τοπικού κράτους στην Ισπανία, Ελλάδα και Πορτογαλία σε σχέση με το ιδεότυπο του Ευρωπαϊκού μέσου όρου (Council of Europe, 1997) συντελούν

στη χαμηλή ανταγωνιστικότητα της τοπικής οικονομίας στις τρεις αυτές χώρες. Οι στατικότητα των δεικτών αυτών, όμως, δεν εξηγεί τους λόγους για την ελλείπουσα θεσμική αναπροσαρμογή του τοπικού κράτους στις Νότιο-Ευρωπαϊκές χώρες σε ρυθμιστικά πλαίσια που να ευνοούν την ανταγωνιστικότητα.

Η ερευνητική υπόθεση

Κεντρικό σημείο για τη διαμόρφωση της ερευνητικής υπόθεσης (κεφάλαιο 5) είναι η κριτική που έχει ασκηθεί στο ενοποιημένο μοντέλο Ευρωπαϊκής αστικής ανάπτυξης (αστικός κύκλος – urban life-cycle) που προτάθηκε στις αρχές του 1980 (Hall and Hay, 1980). Υποστηρίζεται ότι τα οικονομικά, κοινωνικά και πολιτιστικά χαρακτηριστικά της μεταπολεμικής αστικής αναπτυξιακής διαδικασίας στην Πορτογαλία, Ελλάδα και Ισπανία, συνθέτουν ένα διαφορετικό πρότυπο αστικού κύκλου από αυτό των Βόρειο-Ευρωπαϊκών χωρών (Leontidou, 1990? Chorianoopoulos, 2002-a).

Η ερευνητική υπόθεση ορίζεται σε αυτό το πλαίσιο. Το “περιφερειακό μοντέλο Φορδισμού” (Lipietz, 1987) που χαρακτηρίζει τις μεταπολεμικές αναπτυξιακές διαδικασίες στις Νότιο-Ευρωπαϊκές χώρες συντέλεσε στη δημιουργία – και επηρέασθηκε – από μία διαδικασία αστικοποίησης με ιδιαίτερες χωρικές εκφάνσεις αλλά και οικονομικά και κοινωνικό-πολιτικά χαρακτηριστικά που περιόρισαν το ρυθμιστικό ρόλο του τοπικού κράτους. Σε αντίθεση με τις διάφορες εκφάνσεις του μεταπολεμικού (Φορδικού) μοντέλου ανάπτυξης στις Βόρειο-Ευρωπαϊκές χώρες (Goodwin and Painter, 1996), το τοπικό κράτος στη Ισπανία Ελλάδα και Πορτογαλία δεν συμμετείχε σε χωρικά προσδιορισμένες κοινωνικές ρυθμίσεις της οικονομικής διαδικασίας. Η ενεργητική παρουσία του τοπικού κράτους σε

διαπραγματεύσεις συλλογικών συμβάσεων εργασίας αλλά και η παροχή υπηρεσιών και υποδομών αποτελούν τυπικά παραδείγματα τοπικών ρυθμίσεων-υποστηρικτικών ενός ευρύτερου συναινετικού πλαισίου στο εθνικό επίπεδο – που δε συναντώνται στη Νότια Ευρώπη. Η σύγχρονη (συγκριτικά χαμηλή) ανταγωνιστικότητα του τοπικού επιπέδου στην Ισπανία, Ελλάδα και Πορτογαλία, αντανακλά αυτό το θεσμικό υπόβαθρο: τις περιορισμένες εμπειρίες και δυνατότητες για τοπικές ρυθμιστικές αναπροσαρμογές διακυβέρνησης και προώθησης πολιτικών ανταγωνιστικότητας. Η διατριβή τονίζει ότι ο διάλογος για τον “αστικό ανταγωνισμό” και την “τοπική ρύθμιση / διακυβέρνηση” δεν έχει αναλύσει διεξοδικότερα αυτή τη - συστατική των τάσεων ανισομερούς ανάπτυξης - διάσταση της Ευρωπαϊκής αστικής ετερομορφίας.

Συγκριτικές μελέτες στη θεματική του “αστικού ανταγωνισμού” τυπολογούν και εξετάζουν τις οικονομικές και διοικητικές δομές του τοπικού κράτους ως παράγοντες που επηρεάζουν μορφές διακυβέρνησης και ανταγωνιστικότητας. Εμβαθύνοντας σε αυτή τη θεματική, η διατριβή διερευνά την κοινωνικό-πολιτική διάσταση της τοπικής διακυβέρνησης και την “ικανότητα” του τοπικού κράτους να διαρθρώσει πλαίσια διακυβέρνησης που προωθούν την ανταγωνιστικότητα. Σε αυτή τη βάση εξετάζεται και ο τρόπος προσέγγισης και συγκρότησης του “αστικού προβλήματος” από την Ε.Ε., όπως και οι επιπτώσεις των ανάλογων Ευρωπαϊκών αστικών προγραμμάτων στις διαδικασίες αστικής αναδιάρθρωσης, ανταγωνισμού και χωρικών πολώσεων.

Η Ευρωπαϊκή διάσταση

Η αυξανόμενη σημασία των χωρικών ιδιαιτεροτήτων στην

οικονομική ανάπτυξη όπως και οι τάσεις απόκλισης των τοπικών ανισοτήτων στην Ε.Ε. έχουν αναγνωρισθεί από την Κοινότητα και αντιμετωπίζονται στα πλαίσια δύο στόχων.

Πρώτον, η αύξηση της ανταγωνιστικότητας της Ευρωπαϊκής οικονομίας προωθείτε όλο και περισσότερο μέσα από αποκεντρωμένα προγράμματα, θεσμούς, και πολιτικές? κινήσεις που αναζητούν ένα ποιο ευέλικτο πλαίσιο χωρικής πολιτικής αλλά και την αμεσότητα στις σχέσεις της Κοινότητας με το τοπικό επίπεδο. Δεύτερον, οι πιθανές αρνητικές επιπτώσεις του αστικού ανταγωνισμού στην Κοινότητα έχουν αναγνωρισθεί και αντιμετωπίζονται με ενισχυμένες πολιτικές χωρικής παρέμβασης. Η έμφαση στο στόχο της "συνохής" στη Συνθήκη του Μάαστριχ και στα μετέπειτα Ευρωπαϊκά περιφερειακά προγράμματα προωθεί ένα πλαίσιο πολιτικής που προσεγγίζει τον αστικό ανταγωνισμό ως μία διαδικασία που ενέχει κινδύνους για περαιτέρω όξυνση των ανισοτήτων και χωρικών εντάσεων.

Η παρέμβαση της Ε.Ε. στο τοπικό επίπεδο δεν έχει προς το παρόν αποκτήσει θεσμική υπόσταση ως πολιτική της Κοινότητας αφού η αστική πολιτική δεν έχει ενταχθεί στα κείμενα των ιδρυτικών Συνθηκών. Τα αστικά προγράμματα της Κοινότητας λειτουργούν ως "καταλύτης": παρέχουν το πλαίσιο και τη δυνατότητα για συνεργασία ανάμεσα σε τοπικές και περιφερειακές αρχές. Πέρα από συγκεκριμένες εξαιρέσεις που αφορούν ευνοϊκότερα σχήματα συγχρηματοδότησης προγραμμάτων για τις περιοχές του Στόχου 1, η συμμετοχή στα προγράμματα στηρίζεται αποκλειστικά σε τοπικές επιλογές, προτεραιότητες και δυνατότητες. Η αποτελεσματικότητα με την οποία η εξελισσόμενη πολιτική στροφή της Ε.Ε. προς το τοπικό επίπεδο

προωθεί τους στόχους της οικονομικής ανταγωνιστικότητας και συνοχής, όμως, προσδιορίζεται από το βαθμό που αναγνωρίζει και ενσωματώνει στις δομές της τη διαφορετική ανταγωνιστικότητα των Ευρωπαϊκών πόλεων. Ειδάλλως, εγκυμονεί ο κίνδυνος η Ευρωπαϊκή δραστηριοποίηση στο τοπικό επίπεδο, συμπληρωματική των ενεργειών του τοπικού επιπέδου, να έχει άνισες επιπτώσεις, ενισχύοντας τις περιοχές με συγκριτικά πλεονεκτήματα προσέγγισης και εκμετάλλευσης των Ευρωπαϊκών προγραμμάτων.

Αυτοί είναι οι δύο βασικοί λόγοι για τους οποίους η Βορρά-Νότου διάσταση της Ευρωπαϊκής αστικής ετερομορφίας εξετάζεται στα προγράμματα αστικών πολιτικών της Ε.Ε. Παρότι οι πόροι (και πιθανών επιδραση) αυτών των προγραμμάτων είναι προς το παρόν περιορισμένοι, αντανασκούν μία ευρύτερη τάση αναβάθμισης της Κοινοτικής παρέμβασης στο τοπικό επίπεδο.

Σε αυτό το πλαίσιο, το κεφάλαιο 6 ανασκοπεί χρονικά και θεματικά την μετεξέλιξη των χωρικών πολιτικών της Κοινότητας και εστιάζει στη περίοδο 1994-99. Ο στόχος είναι η ανάδειξη της πολιτικής στροφής προς το τοπικό επίπεδο και η περιγραφή των χαρακτηριστικών των Ευρωπαϊκών αστικών προγραμμάτων. Επίσης, ο προσδιορισμός των κατάλληλων επιμέρους προγραμμάτων για την εξέταση της επίδρασης της (Βορρά-Νότου) Ευρωπαϊκής αστικής ετερομορφίας στην "ικανότητα" των πόλεων να εκμεταλλευτούν τις Ευρωπαϊκές πρωτοβουλίες αστικών πολιτικών.

Έρευνα πεδίου

Το κεφάλαιο 7 ερευνά τα EUROSUNET και SCIENTIFIC CENTRES, δύο πρότυπα δίκτυα συνεργασίας περιφερειών και πόλεων στα πλαίσια του

προγράμματος RECITE. Το RECITE υποστηρίζει θεματικά δίκτυα διαπεριφερειακής συνεργασίας, η συγκρότηση και υλοποίηση των οποίων στηρίζεται ολοκληρωτικά στην ενεργό συμμετοχή των τοπικών αρχών. Η δημιουργία άμεσων σχέσεων ανάμεσα στην Κοινότητα και τις τοπικές αρχές - παρακάμπτοντας το εθνικό επίπεδο - υποδηλώνει τη συνάφεια του προγράμματος στο θέμα μελέτης.

Οι πόλεις και περιφέρειες που εξετάστηκαν στα πλαίσια του RECITE (Δήμος Δάφνης-Ελλάδα, Valencia-Ισπανία, Midi Pyrenees-Γαλλία, για το δίκτυο SCIENTIFIC CENTRES? και, Cork-Ιρλανδία, Warrington-Βρετανία, Bayes/Bergueda-Ισπανία για το δίκτυο EUROSYNET) επιλέχθηκαν στη βάση του ότι είναι παραδείγματα της Βορρά-Νότου διαφορετικότητας της Ευρωπαϊκής τοπικής διακυβέρνησης. Η έρευνα πεδίου περιέλαβε διερευνητικές συνεντεύξεις στο γραφείο RECITE της Κοινότητας για την επιλογή των κατάλληλων για έρευνα δικτύων. Στη συνέχεια ακολούθησαν συνεντεύξεις στο τοπικό επίπεδο με αρμόδιους φορείς, με έμφαση στις τοπικές αρχές αλλά και στους σχετικούς με το πρόγραμμα οικονομικούς και κοινωνικούς εταίρους. Οι συνεντεύξεις βασίστηκαν σε ένα ημιδομημένο πρόγραμμα ερωτήσεων, μία ερευνητική μεθοδολογία που παρέχει ευελιξία στην αναζήτηση πληροφοριών κατά τη διάρκεια της συνέντευξης, ενώ κατέστησε επίσης δυνατή την μετέπειτα σύγκριση των στοιχείων. Η συγκριτική ανάλυση της συμμετοχής των περιφερειών και πόλεων που εξετάστηκαν κατάγραψε τη Βορρά-Νότου διαφορετικότητα της αστικής διακυβέρνησης στην Ευρώπη και εστίασε στις επιπτώσεις της στους στόχους των προγραμμάτων (Chorianoπουλος, 2002-β).

Το κεφάλαιο 8 εξετάζει την Κοινοτική Πρωτοβουλία URBAN. Τα URBAN αναπτύσσουν οργανωτικά αυτοτελή επιχειρησιακά προγράμματα σε αστικές περιοχές, ενώ οι συμμετέχουσες πόλεις καλούνται να αναπτύξουν δικτυακές σχέσης “ανταλλαγής εμπειριών” στο τέλος της επιχειρησιακής διαδικασίας. Η βασική διαφορά αυτού του προγράμματος από τα δίκτυα RECITE βρίσκεται στο διαμεσολαβητικό ρόλο του κρατικού επιπέδου ανάμεσα στην Επιτροπή και τις συμμετέχουσες στο URBAN πόλεις. Η συγκριτική μελέτη στα πλαίσια του URBAN παρέχει πληροφορίες για τη σημασία της διαφορετικότητας των κρατικών δομών στη τοπική διακυβέρνηση, αλλά και τις επιπτώσεις αυτής της διαφορετικότητας στην ικανότητα του τοπικού επιπέδου να προσεγγίσει και να εκμεταλλευτεί τα Ευρωπαϊκά αστικά προγράμματα.

Οι πόλεις που εξετάστηκαν στα πλαίσια της Κοινοτικής αυτής Πρωτοβουλίας (Birmingham-Βρετανία, Cork-Ιρλανδία, Amsterdam-Ολλανδία, Malaga-Ισπανία, Κερατσίνι / Δραπετσώνα- Ελλάδα, Porto-Πορτογαλία) επιλέχθηκαν επίσης στη βάση του ότι είναι παραδείγματα της Βορρά-Νότου διαφορετικότητας της Ευρωπαϊκής τοπικής διακυβέρνησης. Η έρευνα πεδίου ξεκίνησε με διερευνητικές συνεντεύξεις στις αρμόδιες για το URBAN υπηρεσίες της DG XVI και συνεχίστηκε στο τοπικό επίπεδο προσεγγίζοντας τους σχετικούς με το πρόγραμμα φορείς (Chorianoπουλος, 2002-α).

Το καταληκτικό κεφάλαιο εξετάζει την τελευταία αναθεώρηση των Διαρθρωτικών Ταμείων (1999) και το διάλογο που αναπτύχθηκε στα πλαίσια των Κοινοτικών οργάνων για τα χαρακτηριστικά και τις κατευθύνσεις των Ευρωπαϊκών αστικών προγραμμάτων. Στη συνέχεια επιχειρείται μια κριτική προσέγγιση του πλαισίου συγκρότησης και ορισμού του αστικού χώρου ως

αντικείμενου πολιτικής παρέμβασης από την Κοινότητα στη βάση των συμπερασμάτων της έρευνας. Υποστηρίζεται ότι η "αποδοτικότητα" των αστικών προγραμμάτων της Ε.Ε. στην αναδιάρθρωση των τοπικών παραγωγικών δομών προϋποθέτει την ύπαρξη νέο-καρπορατιστικών τύπων τοπικής διακυβέρνησης. Η ιδιαιτερότητα και απόσταση των χαρακτηριστικών αστικής διακυβέρνησης στην Νότια Ευρώπη από αυτό το ιδεότυπο, διακινδυνεύει ως επίπτωση των προγραμμάτων την όξυνση των χωρικών ανισοτήτων. Σε αυτό το πλαίσιο τονίζεται η σημασία περαιτέρω εξέτασης και η ανάγκη κατανόησης της κοινωνικο-πολιτικής διαφορετικότητας της αστικής Ευρώπης και η διατριβή προτείνει πιθανές αναλυτικές κατευθύνσεις για μια τέτοια προσπάθεια.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- CEC (1999) *ESDP-European Spatial Development Perspective: towards balanced and sustainable development of the territory of the EU*, Luxembourg, Office for Official Publications of the European Communities.
- CHESHIRE, P. (1999) "Cities in Competition: articulating the gains from integration", *Urban Studies*, 36(5-6), 843-864.
- CHORIANOPOULOS, I. (2002-a) "Urban Restructuring and Governance: north-south differences in Europe and the EU URBAN Initiative", *Urban Studies*, 39(4), 705-726.
- CHORIANOPOULOS, I. (2002-i) "North-South Local Authority and Governance Differences in the EU Networks", *European Planning Studies*, (?p? ??d?s?).
- COUNCIL of EUROPE (1997) *Local Finance in Europe, Study Series: Local and Regional Authorities in Europe*, Report No. 61, Strasbourg, Council of Europe Publishing.
- EISENSCHITZ, A. and GOUGH, J. (1998) "Theorising the State in Local Economic Governance", *Regional Studies*, 32 (8), 759-768.
- GOODWIN, M. and PAINTER, J. (1996) "Local Governance, the Crises of Fordism and the Changing Geographies of Regulation", *Transactions of the Institute of British Geographers*, 21(1), 635-648.
- HALL, P. and HAY, D. (1980) *Growth Centres in the European Urban System*, London, Heinemann.
- JESSOP, B. (1994) "Post-Fordism and the State", st? A. AMIN (Ep?μ.) *Post-Fordism: A Reader*, 251-279, Oxford, Blackwell.
- LEONTIDOU, L. (1990) *The Mediterranean City in Transition: social change and urban development*, Cambridge, Cambridge University Press.
- LIPIETZ, A. (1987) *Mirages and Miracles: the crisis of global Fordism*, London, Verso.
- MOULAERT, F. (2000) *Globalisation and Integrated Area Development in European Cities*, Oxford, Oxford University Press.
- SASSEN, S. (1995) "Urban Impacts of Economic Globalisation", st? J. Brothie, M. Batty, E. Blakely, P. Hall, and P. Newton (?p?μ.) *Cities in Competition: Productive and Sustainable Cities for the 21st Century*, 36-57, Melbourne, Longman.
- STORPER, M. and SCOTT, A.J. (1989) "The Geographical Foundations and Social Regulation of

Flexible Production Complexes", ed. J. Wolch and M. Dear (eds.) *The Power of Geography: how territory shapes social life*, 19-40, Winchester MA, Unwin Hyman.

Ανάλυση επενδύσεων στη δασοπονία σε Εθνικό επίπεδο:
Η περίπτωση των δασικών φυτειών του Νόμου Πέλλας
Διδακτορική διατριβή η οποία υποβλήθηκε στο τμήμα Δασολογίας
και Φυσικού Περιβάλλοντος του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης

Γαρυφάλλος Δ. ΑΡΑΜΠΑΤΖΗΣ

Η προβλεπόμενη μείωση μελλοντικά της παραγωγής βιομηχανικού ξύλου από τα φυσικά δάση σε παγκόσμιο επίπεδο και οι αυξανόμενες ανάγκες της ανθρωπότητας έχουν ως συνέπεια την επιτάχυνση των αναδασωτικών προγραμμάτων σε δασικά εδάφη αλλά και την εφαρμογή προγραμμάτων δάσωσης σε γεωργικές εκτάσεις.

Ο προσδιορισμός της γαιοικανότητας για ένα εύρος εναλλακτικών χρήσεων συμβάλλει στο σωστό σχεδιασμό των χρήσεων γης έτσι, ώστε να συνδυάζεται η αποδοτικότερη δυνατή χρήση της γης πάντα, όμως, μέσα στα πλαίσια της διατήρησης του φυσικού περιβάλλοντος.

Αντικείμενο της συγκεκριμένης έρευνας αποτελεί η ανάλυση των επενδύσεων που έγιναν στα πλαίσια του κανονισμού ΕΟΚ/2080/92 στο νομό Πέλλας, ο οποίος έδωσε σημαντική ώθηση στην εφαρμογή των προγραμμάτων δάσωσης στα γεωργικά εδάφη, καθώς τροποποίησε ριζικά τους όρους παρέμβασης των προκείμενων κανονισμών

Σκοπός της έρευνας είναι να διερευνηθούν και να προσδιοριστούν οι δυνατότητες από κοινωνικοοικονομική άποψη εναλλακτικών χρήσεων γης με ιδιαίτερη αναφορά στην εφαρμογή του καν. ΕΟΚ/2080/92.

Η περιοχή έρευνας επιλέχθηκε με τέτοιο τρόπο ώστε να αντιπροσωπεύει:

- α) την πολιτική της Ευρωπαϊκής Ένωσης για την απόσυρση γεωργικών εδαφών από την παραγωγή τροφίμων και
- β) τη στρατηγική της Ευρωπαϊκής Ένωσης για την αύξηση της έκτασης των δασών.

Οι λόγοι για τους οποίους επιλέχθηκε ως περιοχή έρευνας ο νομός Πέλλας είναι οι εξής:

- α) η πολύ μεγάλη αποδοχή που είχε η εφαρμογή του καν. ΕΟΚ/2080/92 καθώς φυτεύτηκε το 20% του συνόλου των γεωργικών εκτάσεων της χώρας που δασώθηκαν
- β) το μεγάλο ποσοστό (40%) της παραγωγής οπωρακηπευτικών του νομού που οδηγείται στην απόσυρση και
- γ) αποτελεί έναν από τους σημαντικότερους νομούς της Ελλάδας σε δασοκάλυψη και παραγωγή δασικών προϊόντων.

Με την έρευνα έγινε προσπάθεια ώστε:

1. Να μελετηθεί η διάρθρωση του πρωτογενούς τομέα του νομού.
2. Να αξιολογηθούν οι γαίες του νομού για διάφορες εναλλακτικές χρήσεις.
3. Να διερευνηθούν τα ατομικά χαρακτηριστικά των ιδιωτών επενδυτών.
4. Να διερευνηθούν τα διαρθρωτικά χαρακτηριστικά των εκμεταλλεύσεων.
5. Να διερευνηθούν οι παράγοντες που προσδιόρισαν την έκταση των δασικών φυτειών.

6. Να ταξινομηθούν οι γεωργοδασικές εκμεταλλεύσεις που δημιουργήθηκαν στα πλαίσια του κανονισμού ΕΟΚ/2080/92 και να προταθεί η τυπολογία αυτών των εκμεταλλεύσεων.

7. Να γίνει οικονομική αξιολόγηση των κυριότερων δασικών φυτειών.

Η έρευνα αποτελείται από τέσσερα μέρη:

- α) Το κοινωνιολογικό μέρος το οποίο πραγματοποιήθηκε με τη βοήθεια ερωτηματολογίων και περιέλαβε γεωργούς κατά κύριο επάγγελμα, αλλά και άλλους κατόχους γεωργικών εκτάσεων που εγκατέστησαν δασικές φυτείες στα αγροκτήματά τους.
- β) Την αξιολόγηση των εναλλακτικών χρήσεων των γαιών του νομού
- γ) την οικονομική ανάλυση των κυριότερων δασικών φυτειών
- δ) την ταξινόμηση των γεωργικών εκμεταλλεύσεων του δείγματος της κοινωνιολογικής έρευνας.

Η έρευνα, δηλαδή, βασίστηκε στη συλλογή και ανάλυση ερωτηματολογίων, στην επεξεργασία των στοιχείων του προγράμματος ταξινόμησης γαιών και σε στοιχεία παραγωγής δασοπονικών ειδών.

Ειδικότερα, για την αξιολόγηση των εναλλακτικών χρήσεων γης του νομού Πέλλας επεξεργαστήκαμε τα στοιχεία του προγράμματος ταξινόμησης γαιών. Για την ανάλυση των στοιχείων που συγκεντρώθηκαν από την κοινωνιολογική έρευνα εφαρμόστηκαν οι μέθοδοι της περιγραφικής στατιστικής, ο στατιστικός έλεγχος χ^2 , οι μη παραμετρικοί έλεγχοι (Kolmogorov-Smirnov, Mann-Whitney, Kruskal-Wallis) και η ανάλυση κατά ομάδες

(Cluster analysis).

Ενώ, οι χρηματοοικονομικές ωφέλειες των δασικών φυτειών μελετήθηκαν με τις χρηματοοικονομικές μεθόδους αξιολόγησης επενδυτικών σχεδίων.

Από την έρευνα προέκυψε γενικά ότι οι γεωργοί αποτελούν το μεγαλύτερο μέρος των καλλιεργητών. Επίσης, διαπιστώνεται η κυριαρχία σε έκταση των πλατυφύλλων ειδών έναντι των κωνοφόρων. Η ψευδακακία καταλαμβάνει την περισσότερη έκταση και ακολουθεί η λεύκη. Από τα κωνοφόρα είδη την περισσότερη έκταση την καταλαμβάνει η μαύρη πεύκη. Στην ορεινή ζώνη κυριαρχούν οι φυτείες ψευδακακίας και στην πεδινή ζώνη οι λευκοφυτείες.

Οι γεωργικές εκτάσεις στις οποίες εγκαταστάθηκαν οι δασικές φυτείες το προηγούμενο έτος καλλιεργούνταν κυρίως με σιτάρι και καλαμπόκι. Εκτάσεις που καλύπτονταν γενικά με σιτηρά δίνουν τη θέση τους σε δασοπονικά είδη, όπως η ψευδακακία και η λεύκη. Οι δασικές φυτείες, δηλαδή, είναι ανταγωνιστικές των σιτηρών (σιτάρι, καλαμπόκι).

Η ηλικία των καλλιεργητών επηρεάζει το μέγεθος της έκτασης των δασικών φυτειών, καθώς οι μεγαλύτερες ηλικίες εγκαθιστούν λιγότερες εκτάσεις. Εξάιρεση αποτελεί η λευκοκαλλιέργεια.

Ειδικότερα, παρατηρείται μια διαφοροποίηση στη φυτευσία (δασοθείσα) έκταση ανάλογα με την ηλικία. Οι ηλικίες <55 ετών φύτεψαν περισσότερη έκταση από ότι οι ηλικίες ≥55 ετών.

Τα υψηλά γεωργικά εισοδήματα επηρεάζουν το μέγεθος της έκτασης που φυτεύτηκε με ψευδακακία. Οι καλλιεργητές με μεγαλύτερα εισοδήματα εγκαθιστούν περισσότερες εκτάσεις με ψευδακακία.

Το μεγάλο μέγεθος της ιδιόκτητης γης φαίνεται ότι επηρεάζει το μέγεθος της δασοθείσας έκτασης, καθώς οι καλλιεργητές με μεγάλο μέγεθος ιδιόκτητης γης εγκαθιστούν περισσότερες εκτάσεις δασοπονικών ειδών.

Γενικά, το μέγεθος της έκτασης της ποτιστικής γης επηρεάζει το μέγεθος της δασοθείσας έκτασης. Οι καλλιεργητές με μεγάλο μέγεθος ποτιστικής γης εγκαθιστούν περισσότερες εκτάσεις δασοπονικών ειδών.

Το μέγεθος της έκτασης της ξηρικής γης επηρεάζει το μέγεθος της δασοθείσας έκτασης, επειδή οι καλλιεργητές με μεγάλο μέγεθος ξηρικής γης εγκαθιστούν περισσότερες εκτάσεις δασοπονικών ειδών.

Η συμμετοχή των καλλιεργητών σε άλλα ευρωπαϊκά προγράμματα επέδρασε ευνοϊκά έτσι, ώστε να φυτεύουν περισσότερη έκταση με δασικά δένδρα σε σχέση με αυτούς που δεν συμμετείχαν.

Οι καλλιεργητές οι οποίοι συμμετείχαν σε προγράμματα αναδάσωσης, γενικά, φυτεύουν περισσότερη έκταση δασικών δένδρων από τους καλλιεργητές οι οποίοι δεν συμμετείχαν.

Οι καλλιεργητές οι οποίοι έχουν πολλά προβλήματα πώλησης των γεωργικών τους προϊόντων φυτεύουν περισσότερη έκταση με δασικά δένδρα από αυτούς οι οποίοι έχουν λίγα ή καθόλου προβλήματα.

Επίσης, ο παράγοντας ζώνη επιδρά στην έκταση που φυτεύτηκε με λεύκη, πεύκη, ψευδακακία, ελάτη, καστανιά, καρυδιά, καθώς και στη συνολική δασοθείσα έκταση.

Ειδικότερα, στην πεδινή ζώνη φυτεύτηκε περισσότερη

έκταση με λεύκη, από ότι στην ορεινή ζώνη. Αντίθετα, στην ορεινή ζώνη φυτεύτηκε περισσότερη έκταση με πεύκη, ψευδακακία, ελάτη, καρυδιά, καστανιά, καθώς και συνολική δασωθείσα γεωργική έκταση.

Επίσης, στην πεδινή ζώνη φυτεύτηκε περισσότερη συνολικά έκταση με δασοπονικά είδη από ότι στην ημιορεινή.

Από την αξιολόγηση των γαιών παρατηρούμε ότι το μεγαλύτερο μέρος των εκτάσεων που κρίνονται κατάλληλες για παραγωγικές αναδασώσεις βρίσκεται στη ζώνη των φυλλοβόλων δρυών. Οι εκτάσεις αυτές σήμερα είναι χορτολιβαδικές και αξιοποιούνται από την εκτατική κτηνοτροφία. Οι εκτάσεις που κρίνονται κατάλληλες για γεωργία είναι περίπου ίσες με τις εκτάσεις που καλλιεργούνται γεωργικά σήμερα. Επίσης, διαπιστώθηκε ότι με βάση τα οικολογικά κριτήρια δεν μπορούν να μεταφερθούν εκτάσεις από τη γεωργία στη δασοπονία ή/και στη λιβαδοπονία.

Οι εκτάσεις που κρίνονται κατάλληλες για δασοπονία, εάν αφαιρεθούν οι εκτάσεις που κρίνονται κατάλληλες για γεωργία πλησιάζουν το μισό περίπου της έκτασης του νομού.

Με βάση τα ατομικά και κοινωνικά χαρακτηριστικά του γεωργού, καθώς και τα διαρθρωτικά χαρακτηριστικά των εκμεταλλεύσεων προκύπτει η εξής τυπολογία:

- α) ο τύπος στον οποίο κυριαρχούν οι εντατικές γεωργικές καλλιέργειες και οι ταχυσυζείς δασικές φυτείες.
- β) ο τύπος στον οποίο υπάρχει μια ισορροπία (σε έκταση) μεταξύ των εντατικών και εκτατικών γεωργικών καλλιεργειών ενώ από πλευράς δασικών φυτειών υπάρχει μια υπεροχή των φυτειών της

ψευδακακίας και της λεύκης.

- γ) ο τύπος στον οποίο κυριαρχούν οι εκτατικές γεωργικές καλλιέργειες και οι βραδυαυζείς δασικές φυτείες.

Η λευκοκαλλιέργεια με τις οικονομικές ενισχύσεις της Ευρωπαϊκής Ένωσης είναι μια συμφέρουσα και αποδοτική επένδυση ακόμη και για τους καλλιεργητές οι οποίοι δεν είναι κατά κύριο επάγγελμα γεωργοί.

Αντίθετα, η καλλιέργεια της πεύκης στα γεωργικά εδάφη, ακόμη και με οικονομικές ενισχύσεις από τον κανονισμό είναι ασύμφορη. Μόνο, όταν οι καλλιεργητές είναι κατά κύριο επάγγελμα γεωργοί και εργασίες όπως η φύτευση, το πότισμα και το σκάλισμα γίνουν με προσωπική τους εργασία, τότε η πευκοκαλλιέργεια είναι αποδοτική.

Η όλη έρευνα γενικώς έδειξε ότι ο κανονισμός ΕΟΚ/2080/92 είχε πολύ καλή αποδοχή στο νομό Πέλλας. Η έρευνα μας έδειξε χαρακτηριστικά τους παράγοντες που επηρεάζουν την έκταση των δασικών φυτειών και τις εκτάσεις οι οποίες είναι κατάλληλες για δασοπονία και παραγωγικές αναδασώσεις. Επίσης, με την έρευνα προτείνεται η τυπολογική κατάταξη των μικτών γεωργοδασικών εκμεταλλεύσεων και γίνεται οικονομική ανάλυση των κυριότερων δασικών φυτειών. Τα μέτρα με τα οποία μπορεί να επιτευχθεί μεγαλύτερη αποδοχή των δασικών φυτειών ως εναλλακτική χρήση των γεωργικών εδαφών και καλύτερη αξιοποίηση των εκτάσεων του νομού είναι τα εξής:

Με βάση τα αποτελέσματα της έρευνας προτείνονται τα παρακάτω:

1. Τα οικονομικά κίνητρα που δίνονται μέσω του κανονισμού πρέπει να ενισχυθούν. Η αύξηση των

- ενισχύσεων θα δώσει τη δυνατότητα σε μεγάλο μέρος καλλιεργητών να εγκαταλείψουν πλεονασματικές καλλιέργειες και να εγκαταστήσουν δασικές φυτείες. Έτσι, στα πλαίσια της αναδιάρθρωσης της αγροτικής παραγωγής οι δασικές φυτείες μπορούν να δώσουν λύση στο αδιέξοδο της υπερπαραγωγής αγροτικών προϊόντων.
2. Να απλοποιηθούν τα δικαιολογητικά που απαιτούνται για ένταξη στον κανονισμό έτσι, ώστε να ενταχθούν όσο το δυνατόν περισσότεροι ενδιαφερόμενοι.
 3. Επειδή παρατηρήθηκε να υπάρχουν σημαντικές εκτάσεις με φυτείες ψευδακακίας στις πεδινές περιοχές θεωρούμε σκόπιμο να δοθούν κίνητρα έτσι, ώστε ανάλογα με την καταλληλότητα των εδαφών να εγκαθίστανται και τα αντίστοιχα δασοπονικά είδη.
 4. Επειδή παρατηρήθηκε μια προτίμηση των καλλιεργητών προς ορισμένα μόνο δασοπονικά είδη είναι σκόπιμο να γίνει ενημέρωση από την πλευρά των αρμόδιων φορέων και να δοθούν αυξημένα κίνητρα έτσι, ώστε να εγκατασταθούν και άλλα δασοπονικά είδη (π.χ ευγενή πλατύφυλλα).
 5. Ο προγραμματισμός των αναδασώσεων στα δασικά εδάφη να γίνεται με βάση την αξιολόγηση των εναλλακτικών χρήσεων των γαιών.
 6. Οι μικτές γεωργοδασικές εκμεταλλεύσεις που δημιουργούνται στα πλαίσια του κανονισμού ΕΟΚ/2080/92 και της αναθεώρησης της ΚΑΠ να βοηθηθούν από τους αρμόδιους φορείς τεχνικά και οργανωτικά, γιατί αποτελούν την πρώτη ουσιαστική προσπάθεια για τη μεταλλαγή του ισχύοντος συστήματος γεωργικής παραγωγής και την προσαρμογή του στα νέα δεδομένα. Στα πλαίσια της επαγγελματικής κατάρτισης των αγροτών πρέπει να δοθούν πληροφορίες και να στηριχθεί η οργάνωση και διαχείριση αυτών των εκμεταλλεύσεων.
 7. Διατήρηση της ισορροπίας μεταξύ της ορεινής γεωργίας, της ορεινής κτηνοτροφίας και της δασοπονίας έτσι, ώστε να επιτευχθεί η καλύτερη αξιοποίηση των διαθέσιμων πλουτοπαραγωγικών πόρων.
 8. Κατά το σχεδιασμό των χρήσεων γης ειδικά του ορεινού χώρου πρέπει να λαμβάνεται υπόψη μια ευρεία κλίμακα, τεχνικών, κοινωνικοοικονομικών, πολιτιστικών και πολιτικών δεδομένων. Έτσι, θα μεγιστοποιηθεί η παραγωγή αγαθών και υπηρεσιών με τη μεγαλύτερη δυνατή προστασία του περιβάλλοντος και των κοινωνικών και πολιτιστικών αξιών του νομού.

Πολιτική και Διαχείριση Περιβάλλοντος. Η εφαρμογή των συστημάτων περιβαλλοντικής διαχείρισης στην Ελλάδα.
Διδακτορική Διατριβή. Τμήμα Οικονομικής και Περιφερειακής Ανάπτυξης, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Ιούνιος 2002

Ζέφη ΔΗΜΑΔΑΜΑ

1. Αντικείμενο της διδακτορικής διατριβής

Η παρούσα διδακτορική διατριβή ερευνά το πλαίσιο της πολιτικής και διαχείρισης του περιβάλλοντος με έμφαση στην εφαρμογή των συστημάτων περιβαλλοντικής διαχείρισης (Environmental Management Systems: EMAS, ISO14001) στην Ελλάδα. Τα συστήματα περιβαλλοντικής διαχείρισης αποτελούν νέα, εθελοντικού τύπου εργαλεία περιβαλλοντικής πολιτικής και διαφοροποιούνται από το παραδοσιακό κανονιστικό πλαίσιο των πολιτικών περιβάλλοντος. Η σύγχρονη περιβαλλοντική πολιτική προσανατολίζεται σε νέα μέσα που επικεντρώνονται στην αποδοχή και εθελούσια εφαρμογή τους από τις ίδιες τις επιχειρήσεις,

οι οποίες πέρα από τη συμμόρφωση τους με την περιβαλλοντική νομοθεσία καλούνται να εφαρμόσουν τα συστήματα περιβαλλοντικής διαχείρισης επιδιώκοντας μια σειρά στόχων.

Οι βασικοί στόχοι που τίθενται από τα συστήματα περιβαλλοντικής διαχείρισης αναφέρονται στην προώθηση των αρχών της αειφορίας, της καινοτομίας και της συμμετοχής (sustainability-innovation-participation).

Η αρχή της αειφορίας αφορά τη βελτίωση της περιβαλλοντικής επίδοσης της επιχείρησης, με μείωση των παραγόμενων ρύπων, μείωση της κατανάλωσης της

ενέργειας, υιοθέτηση φιλικών προς το περιβάλλον μεθόδων και τεχνικών (π.χ. ανακύκλωση) κ.α.

Η αρχή της καινοτομίας αναφέρεται κυρίως στην υιοθέτηση νέων βέλτιστων καινοτόμων τεχνικών στην παραγωγική διαδικασία, οι οποίες επιτρέπουν καλύτερες περιβαλλοντικές επιδόσεις.

Τέλος, η αρχή της συμμετοχής, αναφέρεται στους στόχους της αναβάθμισης του ρόλου όλων των βασικών συντελεστών (ιδιοκτήτες-μέτοχοι της επιχείρησης, διευθυντικά στελέχη, εργαζόμενοι, τοπική αυτοδιοίκηση, ΜΚΟ, κ.α.) στην υιοθέτηση των συστημάτων περιβαλλοντικής διαχείρισης.

Η διδακτορική διατριβή επικεντρώνεται στην εφαρμογή των συστημάτων περιβαλλοντικής διαχείρισης στην Ελλάδα και θέτει ως κεντρικό ερευνητικό στόχο την αξιολόγηση του βαθμού προώθησης των αρχών των παραπάνω συστημάτων (αειφορία, καινοτομία, συμμετοχή) καθώς και την εκτίμηση της οικονομικής αποδοτικότητας από την εφαρμογή τους.

Ο στόχος αυτός παραπέμπει σε μια σειρά ζητημάτων και ειδικότερων ερωτημάτων όπως:

- Ποιο είναι το προφίλ της ελληνικής επιχείρησης που εφαρμόζει ένα σύστημα περιβαλλοντικής διαχείρισης;
- Ποια είναι τα βασικά κίνητρα και οι παράγοντες που οδηγούν τις επιχειρήσεις στην εφαρμογή συστήματος περιβαλλοντικής διαχείρισης;
- Ποιες οι κυριότερες δυσκολίες που αντιμετωπίζουν κατά την εφαρμογή;
- Ποια είναι τα συγκριτικά πλεονεκτήματα και μειονεκτή-

ματα των δυο συστημάτων EMAS και ISO14001;

- Κατά πόσο προωθούνται οι αρχές της αειφορίας, της καινοτομίας και της συμμετοχής με την εφαρμογή των συστημάτων περιβαλλοντικής διαχείρισης από τις ελληνικές επιχειρήσεις; Ποιοι παράγοντες συμβάλουν ή εμποδίζουν την ολοκληρωμένη εφαρμογή των συστημάτων περιβαλλοντικής διαχείρισης;
- Σε ποιο βαθμό η εφαρμογή των συστημάτων περιβαλλοντικής διαχείρισης μπορεί να χαρακτηριστεί ως οικονομικά αποδοτική για την επιχείρηση;

Τα ερωτήματα αυτά διατρέχουν όλο το θεωρητικό και εμπειρικό μέρος της διατριβής.

2. Μεθοδολογία της έρευνας

Η μεθοδολογία της έρευνας στηρίζεται σε δυο βασικούς άξονες:

- A. Ο πρώτος άξονας εστιάζεται στο θεωρητικό πλαίσιο στο οποίο θεμελιώνονται οι νέου τύπου περιβαλλοντικές πολιτικές και ειδικά τα συστήματα περιβαλλοντικής διαχείρισης. Ο άξονας αυτός εξειδικεύεται στον εντοπισμό των κύριων θεωρητικών ρευμάτων με έμφαση στις εξωτερικές οικονομίες, οι οποίες φαίνεται ότι αποτελούν θεμελιώδη βάση για τις νέου τύπου περιβαλλοντικές πολιτικές. Επίσης χρησιμοποιώντας δευτερογενείς πηγές (διεθνείς οργανισμούς κ.α.) ερμηνεύονται οι γενικές συνθήκες, εντός των οποίων προωθείται η νέα περιβαλλοντική πολιτική με βασική αιχμή το στόχο της αειφόρου ανάπτυξης και την ενεργοποίηση της αγοράς (επιχειρήσεις).

Σε αυτό το πλαίσιο, γίνεται μια συστηματική ανάλυση των εγγράφων του κανονισμού EMAS και του διεθνούς προτύπου ISO14001. Εκτός όμως από την έρευνα των

πηγών αυτών ιδιαίτερη βαρύτητα δόθηκε στη διερεύνηση των προπαρασκευαστικών πράξεων-προτάσεων (κυρίως για τον Κανονισμό EMAS). Συγχρόνως, παρουσιάζονται οι βασικές ευρωπαϊκές «τομεακές» πολιτικές για το περιβάλλον και η εναρμόνιση της Ελλάδας σε αυτές, καθώς και το αντίστοιχο θεσμικό και διοικητικό πλαίσιο εφαρμογής των συστημάτων περιβαλλοντικής διαχείρισης στη χώρα μας, το οποίο εξετάζεται και σε σύγκριση με δυο άλλες ευρωπαϊκές χώρες, τη Βρετανία και τη Γερμανία.

Β. Ο δεύτερος άξονας αναφέρεται στην εμπειρική διερεύνηση της εφαρμογής των συστημάτων περιβαλλοντικής διαχείρισης στις ελληνικές επιχειρήσεις. Στο πρώτο στάδιο, οργανώθηκε ένα ερωτηματολόγιο το οποίο απεστάλη σε όλες τις ελληνικές επιχειρήσεις, οι οποίες εφαρμόζουν συστήματα περιβαλλοντικής διαχείρισης (σύνολο 111 επιχειρήσεων οι οποίες έχουν πιστοποιηθεί/επαληθευτεί ή βρίσκονται στη διαδικασία εφαρμογής συστήματος περιβαλλοντικής διαχείρισης EMAS και ISO14001). Συγκεντρώθηκαν στοιχεία από 72 επιχειρήσεις, γεγονός που συνιστά ένα σημαντικό αντιπροσωπευτικό δείγμα για την εξαγωγή συμπερασμάτων σχετικά με τα χαρακτηριστικά των επιχειρήσεων οι οποίες αποφασίζουν να εφαρμόσουν συστήματα περιβαλλοντικής διαχείρισης (στο σύνολο αλλά και ανά σύστημα).

Στη δεύτερη φάση της εμπειρικής έρευνας πραγματοποιήθηκε έρευνα σε βάθος, η οποία επιχειρεί τη συστηματική ερμηνεία της εφαρμογής των συστημάτων περιβαλλοντικής διαχείρισης σε πέντε συγκεκριμένες περιπτώσεις στην Ελλάδα. Στις εν λόγω επιλεγμένες περιπτώσεις (4 επιχειρήσεις και 1 δήμος) πραγμα-

τοποιήθηκαν αναλυτικές συνεντεύξεις με τους διαφορετικούς εμπλεκόμενους συντελεστές (για την εφαρμογή του συστήματος περιβαλλοντικής διαχείρισης) ώστε να εντοπιστεί ο ρόλος του κάθε φορέα. Συγχρόνως, από την παραπάνω ανάλυση, προκύπτει ο βαθμός επίτευξης των στόχων της αειφορίας, καινοτομίας και συμμετοχής κατά την εφαρμογή.

Στη συνέχεια, αξιολογήθηκε η οικονομική αποτελεσματικότητα της κάθε επιχείρησης, η οποία εφαρμόζει σύστημα περιβαλλοντικής διαχείρισης. Με τη βοήθεια ενός εξειδικευμένου οικονομικού υποδείγματος για την αξιολόγηση των συστημάτων περιβαλλοντικής διαχείρισης, η έρευνα εκτιμά σε οικο-νομικούς-χρηματικούς όρους (cost-benefit analysis) το βαθμό οικονομικής αποτελεσματικότητας των επιχειρήσεων οι οποίες εφαρμόσαν συστήματα περιβαλλοντικής διαχείρισης. Τα αποτελέσματα της εμπειρικής έρευνας συνδέονται με τα βασικά συμπεράσματα του α' άξονα και οδηγούν στα τελικά συμπεράσματα της παρούσας διδακτορικής διατριβής.

3. Η διάρθρωση της διδακτορικής διατριβής

Η διδακτορική διατριβή αποτελείται από εννέα κεφάλαια. Στο πρώτο κεφάλαιο, διερευνάται η θεμελίωση των συστημάτων περιβαλλοντικής διαχείρισης στην οικονομική θεωρία και ιδιαίτερα στα οικονομικά του περιβάλλοντος. Πραγματοποιείται συνοπτική αναφορά στην κλασική, νεοκλασική και μαρξιστική θεωρία, ενώ η ανάλυση επικεντρώνεται στις εξωτερικές οικονομίες και στα μέσα εσωτερικοποίησης των εξωτερικών επιδράσεων από τους μηχανισμούς της αγοράς, με ή χωρίς την κρατική παρέμβαση. Με αυτό τον τρόπο επιχειρείται ο προσδιορισμός του θεωρητικού οικονομικού υπόβαθρου των σύγχρονων εθελοντικών

συστημάτων περιβαλλοντικής διαχείρισης.

Στο δεύτερο κεφάλαιο παρουσιάζονται οι διεθνείς συνθήκες οι οποίες οδήγησαν στην ανάπτυξη και προώθηση νέων σύγχρονων εργαλείων για το περιβάλλον όπως είναι τα συστήματα περιβαλλοντικής διαχείρισης, στο πλαίσιο των αρχών των διεθνών συνδιασκέψεων, πρωτοκόλλων κ.α., για την αειφόρο ανάπτυξη.

Το τρίτο κεφάλαιο, αναφέρεται στον ευρωπαϊκό και διεθνή χώρο και ειδικά στην πορεία προς την δημιουργία του ευρωπαϊκού Κανονισμού EMAS και του διεθνούς συστήματος ISO14001. Η έρευνα εστιάζεται στη μετάβαση από το κανονιστικό παραδοσιακό πλαίσιο άσκησης της περιβαλλοντικής πολιτικής σε ένα διαφοροποιημένο εθελοντικό πλαίσιο, όπως είναι και τα συστήματα περιβαλλοντικής διαχείρισης. Σε αυτό το σημείο υπογραμμίζονται οι συγκεκριμένες πολιτικο-οικονομικές διεθνείς συνθήκες αλλά και οι αδυναμίες του κανονιστικού πλαισίου που οδήγησαν στην ανάπτυξη των νέων εργαλείων. Η διατριβή δίδει έμφαση στην ανάλυση των διαπραγματεύσεων για τη δημιουργία του διεθνούς και του ευρωπαϊκού συστήματος περιβαλλοντικής διαχείρισης. Στη συνέχεια, παρουσιάζεται αναλυτικά η δομή και τα στάδια εφαρμογής ενός συστήματος περιβαλλοντικής διαχείρισης (EMAS I και II, ISO14001) σε μια επιχείρηση ή ένα οργανισμό, με στόχο την ακριβή κατανόηση των συστημάτων αυτών και των διαφορών τους.

Στο τέταρτο κεφάλαιο, πραγματοποιείται συστηματική ανάλυση του πρώτου και υποχρεωτικού σταδίου εφαρμογής ενός συστήματος περιβαλλοντικής διαχείρισης που είναι η συμμόρφωση με την κανονιστική νομοθεσία. Στο κεφάλαιο αυτό παρουσιάζονται οι

σχετικές με τα συστήματα περιβαλλοντικής διαχείρισης ευρωπαϊκές τομεακές πολιτικές για το περιβάλλον καθώς και η εναρμόνιση της Ελλάδας σε αυτές, οι οποίες αποτελούν βασική προϋπόθεση για την επιτυχή εφαρμογή ενός συστήματος περιβαλλοντικής διαχείρισης. Ωστόσο, η ανάλυση αυτή πραγματοποιείται για ένα ακόμη λόγο. Οι κατηγορίες ρύπων/δεικτών οι οποίες προκύπτουν ανά τομέα (αέρια, στερεά, υγρά, ενέργεια) στη συνέχεια συμπεριλαμβάνονται στην αξιολόγηση του στόχου της αειφορίας (έμμεσα) και στο υπόδειγμα οικονομικής αξιολόγησης κόστους/οφέλους, ως βασικοί παράμετροι/μεταβλητές (άμεσα).

Οι θεσμικές και διοικητικές προϋποθέσεις οι οποίες είναι απαραίτητες για την εφαρμογή των συστημάτων περιβαλλοντικής διαχείρισης σε επίπεδο εθνικού κράτους παρουσιάζονται στο πέμπτο κεφάλαιο. Η έμφαση δίδεται στην περίπτωση της Ελλάδας, η οποία αποτελεί και το βασικό πεδίο της έρευνας, ενώ συγχρόνως γίνεται και συγκριτική ανάλυση των αντίστοιχων θεσμικών και διοικητικών δομών δυο άλλων ευρωπαϊκών κρατών (Βρετανία, Γερμανία), με διαφορετικά χαρακτηριστικά (π.χ. διαφορές στους τύπους διοίκησης, συστήματα λήψης αποφάσεων, συγκεντρωτικό ή μη χαρακτήρα κ.α.). Η συγκριτική ανάλυση της εναρμόνισης των συστημάτων περιβαλλοντικής διαχείρισης (και ειδικά του EMAS) στις αντίστοιχες διοικητικές και θεσμικές δομές σε διαφορετικές χώρες, αναδεικνύει το ευέλικτο πλαίσιο εφαρμογής τους, το οποίο επιτρέπει σημαντικό βαθμό διαφοροποίησης ανάλογα με τις υπάρχουσες διοικητικές δομές (ανάμειξη διαφορετικών φορέων, διαφορετικός βαθμός παρέμβασης της κεντρικής ή της τοπικής εξουσίας κ.λ.π.)

Στη συνέχεια, στο έκτο κεφάλαιο, παρουσιάζεται η εφαρμογή των συστημάτων περιβαλλοντικής διαχείρισης στην Ελλάδα, με απώτερο σκοπό, μέσω της εμπειρικής έρευνας να εξεταστούν οι προϋποθέσεις, οι στόχοι και τα προβλήματα της εφαρμογής των συστημάτων αυτών στη χώρα μας. Συγκεκριμένα, στην εμπειρική έρευνα συμμετείχαν οι περισσότερες ελληνικές επιχειρήσεις οι οποίες εφαρμόζουν συστήματα περιβαλλοντικής διαχείρισης (απάντησε στα ερωτηματολόγια περίπου το 63% του συνόλου των επιχειρήσεων). Από την επεξεργασία των απαντήσεων προέκυψαν σημαντικά στοιχεία για τα βασικά χαρακτηριστικά των επιχειρήσεων οι οποίες αποφάσισαν να εφαρμόσουν τα συστήματα, τα προβλήματα, τις δυσκολίες αλλά και τα πλεονεκτήματα που είχαν στα διάφορα στάδια της εφαρμογής. Παράλληλα, με βάση τις παραπάνω απαντήσεις στο ερωτηματολόγιο, η έρευνα προχώρησε σε στατιστική συσχέτιση μεταβλητών ώστε να προκριθούν οι πιθανές εξαρτήσεις ορισμένων μεταβλητών από άλλες και να επιβεβαιωθούν ή όχι οι βασικές υποθέσεις. Το κεφάλαιο αυτό καταλήγει στη σκιαγράφηση της «γενικής φυσιογνωμίας» των επιχειρήσεων οι οποίες εφαρμόζουν συστήματα περιβαλλοντικής διαχείρισης στην Ελλάδα (μέχρι το έτος 2000).

Η παρουσίαση ορισμένων βασικών μεθόδων οικονομικής αξιολόγησης στο έβδομο κεφάλαιο οδηγούν στην επιλογή της κατάλληλης οικονομικής μεθόδου (κόστους-οφέλους), με βάση την οποία αναπτύσσεται ένα εξειδικευμένο υπόδειγμα οικονομικής αξιολόγησης, το οποίο περιλαμβάνει τις απαραίτητες μεταβλητές/ παραμέτρους προκειμένου να πραγματοποιηθεί η αξιολόγηση των συστημάτων περιβαλλοντικής διαχείρισης. Το παρόν υπόδειγμα εφαρμόζεται στη

συνέχεια σε 4 επιχειρήσεις (πραγματικά χρηματικά δεδομένα), ώστε να επιτευχθεί η αξιολόγηση της οικονομικής αποδοτικότητας.

Τέλος, το όγδοο κεφάλαιο, αποτελεί τον ακραγωνιαίο λίθο της εμπειρικής έρευνας η οποία εμβαθύνει στην αξιολόγηση της εφαρμογής των αρχών/στόχων των συστημάτων περιβαλλοντικής διαχείρισης δηλαδή της αιφορίας, καινοτομίας και συμμετοχής σε 4 επιλεγμένες ελληνικές επιχειρήσεις και σε 1 δήμο. Η χρήση εξειδικευμένων ερωτηματολογίων σε κάθε επιχείρηση και σε κάθε κατηγορία εμπλεκόμενου φορέα, (ιδιοκτήτης επιχείρησης, περιβαλλοντικός διευθυντής, εκπρόσωπος εργαζομένων, εκπρόσωπος τοπικής αυτοδιοίκησης, κα.) οδήγησαν στην ολοκλήρωση της εμπειρικής έρευνας με σημαντικά αποτελέσματα για την εκτίμηση του βαθμού προώθησης των αρχών των συστημάτων στις ελληνικές επιχειρήσεις. Στη συνέχεια, η έρευνα προχώρησε στην αξιολόγηση της οικονομικής αποδοτικότητας της κάθε επιχείρησης, με βάση το υπόδειγμα αξιολόγησης (έβδομο κεφάλαιο). Το υπόδειγμα αυτό συμπληρώθηκε για κάθε επιχείρηση (πράγματι κόστους και οφέλους σε πραγματικούς χρηματοοικονομικούς όρους). Τα αποτελέσματα της αξιολόγησης της εφαρμογής των αρχών των συστημάτων περιβαλλοντικής διαχείρισης (αιφορία, καινοτομία και συμμετοχή) και της αξιολόγησης της οικονομικής αποτελεσματικότητας παρουσιάζουν σημαντικά ευρήματα για το βαθμό συμμόρφωσης των ελληνικών επιχειρήσεων, και την ευρύτερη σημασία που έχουν τα συστήματα περιβαλλοντικής διαχείρισης για τις επιχειρήσεις και για το περιβάλλον γενικότερα.

Τα συνολικά συνθετικά συμπεράσματα παρουσιάζονται στο κεφάλαιο 9, το οποίο συνοψίζει και ολοκληρώνει

την παρούσα διατριβή.

4. Συμπεράσματα

Η παρούσα διδακτορική διατριβή, μέσα από την σταδιακή ανάπτυξη της οδήγησε στη σταδιακή και βαθμιαία ολοκλήρωση των αρχικών στόχων/ερωτημάτων που έχουν τεθεί. Τα σημαντικότερα συμπεράσματα της διατριβής αναφέρονται στα εξής:

- A. Η προσπάθεια θεμελίωσης των νέων περιβαλλοντικών πολιτικών (η οποία στηρίζεται σε εθελοντικού τύπου μέσα, διαφορετικά από το παραδοσιακό κανονιστικό πλαίσιο) στην θεωρία των οικονομικών του περιβάλλοντος και ιδιαίτερα στις εξωτερικές οικονομίες.
- B. Η ανάλυση των προϋποθέσεων κάτω από τις οποίες αναπτύχθηκαν στον διεθνή και ευρωπαϊκό χώρο οι νέες περιβαλλοντικές πολιτικές και ειδικότερα ο ευρωπαϊκός κανονισμός EMAS και το διεθνές σύστημα ISO14001. Παράλληλα, από τη συγκριτική ανάλυση των δυο συστημάτων περιβαλλοντικής διαχείρισης διαπιστώνεται, ότι το δεύτερο έχει κατεξοχήν επιχειρησιακούς στόχους ενώ το πρώτο είναι πιο απαιτητικό και επιδιώκει την αρχή της συμμετοχής και της επικοινωνίας μέσα από την ενεργοποίηση των βασικών συντελεστών (ομάδων συμφερόντων).
- Γ. Η συστηματική συγκριτική ανάλυση των διαφορών στην υλοποίηση των συστημάτων περιβαλλοντικής διαχείρισης σε τρεις ευρωπαϊκές χώρες (Ελλάδα, Γερμανία, Βρετανία), με διαφορετικές δομές διοίκησης, συστημάτων λήψης αποφάσεων, σχέσης κεντρικού-τοπικού και πολιτικής κουλτούρας (κορπορατισμός, διαπραγματεύσεις, συγκεντρω-
- τισμός), οδηγεί σε σημαντικά συμπεράσματα που αφορούν την ευελιξία του γενικού πλαισίου (EMAS) και τις διαφορετικές δυνατότητες προσαρμογής του διοικητικού και θεσμικού πλαισίου κάθε χώρας.
- Δ. Η εκτεταμένη εμπειρική έρευνα σε ένα πολύ μεγάλο δείγμα των ελληνικών επιχειρήσεων που εφαρμόζουν συστήματα περιβαλλοντικής διαχείρισης που γίνεται για πρώτη φορά στην Ελλάδα, αναδεικνύει το προφίλ των ελληνικών επιχειρήσεων (κατά κλάδο, μέγεθος κ.α.) που υιοθετούν τα νέα εργαλεία περιβαλλοντικής διαχείρισης, τα βασικά κίνητρα που τις ωθούν, τις δυσκολίες που αντιμετωπίζουν κατά την εφαρμογή, τα συγκριτικά πλεονεκτήματα ανάμεσα στα δυο συστήματα (EMAS, ISO14001), απαντώντας σε όλα τα βασικά ερωτήματα που έχουν τεθεί ως υποθέσεις της έρευνας.
- Ε. Η πλέον σημαντική συμβολή της διδακτορικής έρευνας αφορά ωστόσο τα ευρήματα από την σε βάθος έρευνα σε 4 επιχειρήσεις και 1 δήμο, στην οποία εξετάζεται και αξιολογείται αφενός η εφαρμογή των αρχών της αειφορίας, καινοτομίας και συμμετοχής και αφετέρου η οικονομική αποδοτικότητα της εφαρμογής των συστημάτων περιβαλλοντικής διαχείρισης με τη βοήθεια του κατάλληλου οικονομικού υποδείγματος (κόστους/οφέλους). Ειδικότερα:
- Ε1. Σχετικά με το πρώτο σημείο της αξιολόγησης, προέκυψε ότι οι επιχειρήσεις οι οποίες εφαρμόζουν συστήματα περιβαλλοντικής διαχείρισης στην Ελλάδα προωθούν σε ικανοποιητικό γενικά βαθμό τις παραπάνω αρχές. Ωστόσο, παρατηρήθηκε διαφοροποίηση και διαβάθμιση μεταξύ της προώθησης των τριών αυτών αρχών-στόχων. Έτσι

αποδεικνύεται ότι όλες οι επιχειρήσεις προώθησαν και ενίσχυσαν το στόχο της αειφορίας, ως πρώτη και βασική προτεραιότητα. Η αρχή της αειφορίας αφορά τη βελτίωση της περιβαλλοντικής επίδοσης της επιχείρησης, με τη μείωση των παραγόμενων ρύπων, μείωση της κατανάλωσης της ενέργειας, υιοθέτηση φιλικών προς το περιβάλλον μεθόδων και τεχνικών (π.χ. ανακύκλωση) κ.α.

Σχετικά με την αρχή της καινοτομίας, προέκυψε ότι οι επιχειρήσεις ενώ εισαγάγουν νέα συστήματα τεχνολογίας δεν προχωρούν πάντοτε στην εισαγωγή νέας προηγμένης τεχνολογίας (καινοτομία). Τα αποτελέσματα τα οποία επιτυγχάνουν είναι σημαντικά λόγω της προηγούμενης έλλειψης αντίστοιχων μηχανισμών (π.χ. έλλειψη βιολογικών μονάδων). Ιδιαίτερα σημαντική είναι η διαπίστωση της έρευνας ότι οι περισσότερες επιχειρήσεις με την εφαρμογή των συστημάτων περιβαλλοντικής διαχείρισης εισήγαγαν τις αναγκαίες τεχνολογικές βελτιώσεις που απαιτούνται για τη μείωση και ορθολογικότερη διαχείριση των αποβλήτων τους, ενώ ταυτόχρονα είχαν συμπληρωματικά άλλα μη προσδοκώμενα αποτελέσματα.

Διαπιστώθηκε επίσης, ότι οι επιχειρήσεις, σχετικά με την τρίτη αρχή, την αρχή της συμμετοχής, δεν κατάφεραν ικανοποιητικά αποτελέσματα. Οι συμμετοχικές διαδικασίες είναι περιορισμένες και εστιάζονται σε επιχειρήσεις οι οποίες γειγνιάζουν ή είναι εγκατεστημένες σε αστικό ιστό και οι οποίες αντιμετωπίζουν πιέσεις –μεγαλύτερες ή μικρότερες- από την τοπική κοινωνία. Προκύπτει αβίαστα ότι η αρχή της συμμετοχής αποτελεί τη λιγότερο σημαντική παράμετρο για τις ελληνικές επιχειρήσεις και αυτό ερμηνεύεται από το σχετικά χαμηλό επίπεδο περιβαλλοντικής ευαισθητοποίησης

και το έλλειμμα ενδιάμεσων θεσμών συμμετοχής στη χώρα μας.

Ε2. Σχετικά με την αξιολόγηση της οικονομικής αποδοτικότητας της εφαρμογής των συστημάτων περιβαλλοντικής διαχείρισης τα αποτελέσματα της έρευνας έδειξαν ότι τα οφέλη σε σχέση με το κόστος (συγκρινόμενα σε χρηματικές μονάδες) ήταν περισσότερα στη συντριπτική πλειοψηφία των ελληνικών περιπτώσεων (ακόμη και βραχυπρόθεσμα). Υπενθυμίζεται ότι δεν έχει παρέλθει μεγάλο χρονικό διάστημα από την εφαρμογή του συστήματος στις περισσότερες επιχειρήσεις, κάτι το οποίο περιορίζει τη μακροπρόθεσμη αποτίμηση των οικονομικών ωφελειών.

ΣΤ. Τέλος, τα συνθετικά συμπεράσματα της διδακτορικής διατριβής αφορούν στην πολιτική και διαχείριση του περιβάλλοντος και ειδικά στην περαιτέρω δυνατότητα και στο πλαίσιο βελτίωσης των συστημάτων περιβαλλοντικής διαχείρισης. Προέκυψε ότι τα συστήματα περιβαλλοντικής διαχείρισης δεν μπορούν να θεωρούνται πανάκεια αλλά ένα σύγχρονο, σημαντικό, συμπληρωματικό εργαλείο στην υπάρχουσα κανονιστική περιβαλλοντική πολιτική.

Ωστόσο, προς την κατεύθυνση αυτή απαιτούνται και παράλληλες δράσεις, οι οποίες αφορούν την ενεργοποίηση των εργαζομένων στις επιχειρήσεις, την ενίσχυση των τοπικών θεσμών και της κοινωνίας των πολιτών για ουσιαστική συμμετοχή στην εφαρμογή και επέκταση των συστημάτων περιβαλλοντικής διαχείρισης σε περισσότερες επιχειρήσεις του δευτερογενή και τριτογενή τομέα στην Ελλάδα. Καθοριστικοί παράγοντες που αναδεικνύονται είναι η περιβαλλοντική ενημέρωση, ή

εκπαίδευση/κατάρτιση και ο δημόσιος διάλογος για τις νέες περιβαλλοντικές πολιτικές.